

HAL
open science

Κρήτη: Μάλια, Ανάβλοχος, Δρήρος

Maud Devolder, Laurent Lespez, Sylvie Müller Celka, Maia Pomadère, Jean-Claude Poursat, Florence Gaignerot-Driessen, Alexandre Farnoux, Vassiliki Zographaki

► To cite this version:

Maud Devolder, Laurent Lespez, Sylvie Müller Celka, Maia Pomadère, Jean-Claude Poursat, et al.. Κρήτη: Μάλια, Ανάβλοχος, Δρήρος. *Αρχαιολογία & Τέχνες*, 2021, Αφιέρωμα: Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή στην Ελλάδα, 135 (2), pp.92-111. <halshs-05534552>

HAL Id: halshs-05534552

<https://shs.hal.science/halshs-05534552v1>

Submitted on 3 Mar 2026

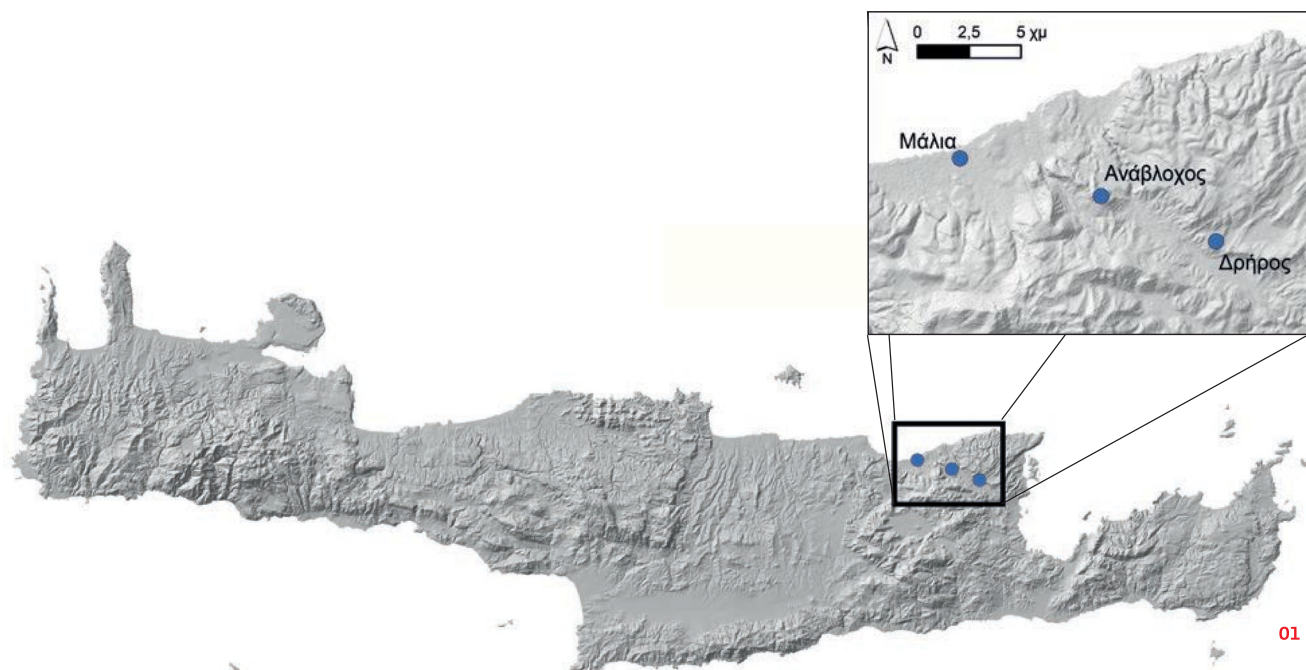
HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Copyright - All rights reserved

ΚΡΗΤΗ :

ΜΑΛΙΑ,

Στα Μάλια η Γαλλική Σχολή επικεντρώνεται στην επιφανειακή έρευνα της πεδιάδας, στην ανασύσταση του αρχαίου τοπίου και στη μελέτη και ανασκαφή διαφόρων κτηρίων στον αρχαιολογικό χώρο.

ΑΝΑΒΛΟΧΟΣ,

Στον Ανάβλοχο, μια κοινότητα στο λυκαυγές των πρώτων πόλεων, οι πρόσφατες αποστολές διερευνούν ταυτόχρονα χώρους κατοίκησης καθώς και ταφικούς και θρησκευτικούς χώρους.

ΔΡΗΡΟΣ

Οι έρευνες στη Δρήρο ανέδειξαν την ελληνιστική φάση μιας ισχυρής πόλης, με μνημειακό πολιτικό κέντρο και με σημαντικό αστικό σύνολο.

Maud Devolder

Αρχαιολόγος, Ερευνήτρια, Εθνικό Ίδρυμα
Επιστημονικών Ερευνών του Βελγίου (FNRS),
Καθολικό Πανεπιστήμιο της Λουβαίν

Laurent Lespez

Καθηγητής Γεωαρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Paris-
Est Créteil, LGP UMR 8591

Sylvie Müller Celka

Αρχαιολόγος, Ερευνήτρια, Εθνικό Ίδρυμα
Επιστημονικών Ερευνών της Γαλλίας (CNRS),
Πανεπιστήμιο της Λυόν

Maia Pomadère

Αρχαιολόγος, Επίκουρη Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο
Paris I–Panthéon Sorbonne

Jean-Claude Poursat

Ομότιμος Καθηγητής Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο
Blaise Pascal–Κλερμόν Φερράν

Florence Gaignerot-Driessen

Αρχαιολόγος, Ερευνήτρια, Πανεπιστήμιο της Λιλ,
UMR 8164

Alexandre Farnoux

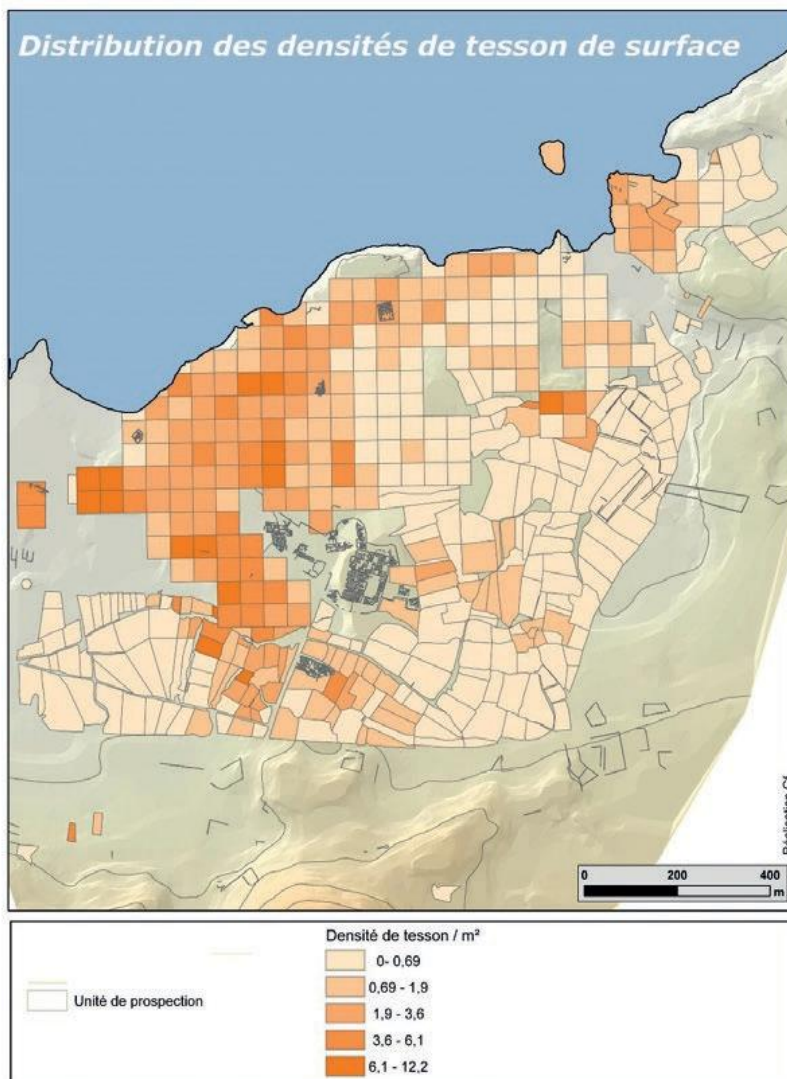
Καθηγητής Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Αρχαίας
Ελληνικής Τέχνης, Πανεπιστήμιο της Σορβόνης
(Paris IV)

Βασιλική Ζωγραφάκη

Προϊσταμένη του Τμήματος Προϊστορικών και
Κλασικών Αρχαιοτήτων και Μουσείων, Εφορεία
Αρχαιοτήτων Λασιδίου

Malia Zone A

02

01

Οι θέσεις της Κρήτης που ανασκάπτονται και μελετώνται σήμερα από τη Γαλλική Σχολή Αθηνών (S. Déderix, data IMS-FORTH).

02

Μάλια. Χάρτης πυκνότητας επιφανειακών οστράκων στην αρχαιολογική Ζώνη Α (S. Müller Celka και E. Régagnon).

03

Μάλια.

Αεροφωτογραφία του
αρχαιολογικού χώρου,
ο Βορράς αριστερά
(G. Cantoro).

Η ΓΑΛΛΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΑΘΗΝΩΝ ΕΣΤΕΙΛΕ ΗΔΗ ΑΠΟ ΤΟ 1856 πολλά μέλη της σε εξερευνητικές αποστολές στην Κρήτη, με σκοπό να εντοπίσουν αρχαίες πόλεις, να ανακαλύψουν και να καταγράψουν αδημοσίευτες επιγραφές. Αυτές οι επιστημονικές αποστολές επέτρεψαν στους Γάλλους επιστήμονες να προσδιορίσουν την ακριβή τοποθεσία πολλών αρχαίων πόλεων, όπως η Κυδωνία, η Πολυρρηνία, η Έλυρος, η Απτέρα, η Λάππα, η Αξός και η Γόρτυνα, και ήταν επίσης εκείνοι που αποκάλυψαν το πρώτο τμήμα του διάσπμου νομικού Κώδικα της Γόρτυνας, ο οποίος διευθετούσε την πολιτική ζωή της πόλης τον 5ο αιώνα π.Χ.

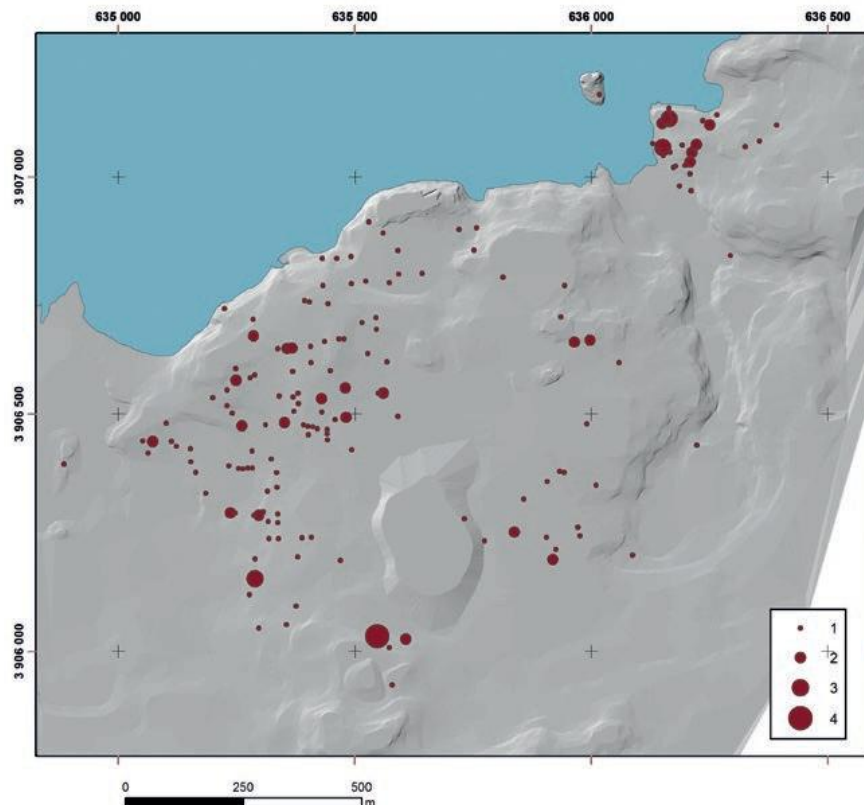
Έπειτα από μια ανασκαφική αποστολή στην Απτέρα το 1862, η Σχολή άρχισε να εξετάζει το ενδεχόμενο να ανασκάψει τον αρχαιολογικό χώρο της Κνωσού, με την υποστήριξη του ανθρώπου που είχε εντοπίσει το ανάκτορο, του Κρητικού Μίνωα Καλοκαιρινού. Οι προσπάθειες του Γάλλου André Jouhin είχαν ως αποτέλεσμα να υπογραφεί, το 1892, μια προσωρινή άδεια ανασκαφής, αλλά η πολιτική αστάθεια που επικρατούσε στο νησί κατέστησε αδύνατη την αποστολή, και το 1899 ο χώρος πέρασε στα χέρια του Άγγλου Arthur Evans, με τα οικονομικά μέσα του οποίου ήταν δύσκολο να αναμετρηθεί κανείς. Παρά την απογοήτευση αυτή, η Σχολή συνέχισε να αναζητά μια προϊστορική θέση που τα ευρήματά της θα φώτιζαν τις προελληνικές καταβολές της ελληνικής γραφής και θρησκείας. Η στενή συνεργασία και η φιλία των Γάλλων αρχαιολόγων, ιστορικών, νομισματολόγων και επιγραφικών με τους επιστήμονες από την Κρήτη εννόησαν, από τα τέλη του 19ου αιώνα, και εξακολουθούν να υννοούν, την άμεση ανάμιξη της Σχολής —μόνης της ή σε συνεργασία με τις ελληνικές αρχές— στην έρευνα πολλών θέσεων διαφορετικών περιό-

δων της Προϊστορίας και της Αρχαιότητας της Κρήτης: στον Γουλά - την αρχαία Λατώ (1899), στη Δρήρο (1917), στα Μάλια (1921), στον Ανάβλοχο (1929), καθώς και στην Ύτανο και το Βάι (1950). Οι εργασίες της Σχολής επικεντρώνονται πλέον στους αρχαιολογικούς χώρους των Μαλίων, του Αναβλόχου και, σε συνεργασία με την Εφορεία Αρχαιοτήτων Λασιθίου, της Δρήρου (εικ. 1).

ΜΑΛΙΑ, ΤΟ ΑΝΑΚΤΟΡΟ ΚΑΙ Η ΜΙΝΩΙΚΗ ΠΟΛΗ

Η παρουσία μινωικής εγκατάστασης στην πεδιάδα των Μαλίων ήταν γνωστή από τα τέλη του 19ου αιώνα, από τις τυχαίες ανακαλύψεις βοσκών και χωρικών που είχαν βρει πολλά υπολείμματα χρυσού, θραύσματα σφραγιδόλιθων από ημιπολύτιμους λίθους, τμήματα από πήλινες σαρκοφάγους και μετάλλινα αγγεία. Τα ευρήματα αυτά κίνησαν το ενδιαφέρον του εφόρου αρχαιοτήτων Ιωσήφ Χατζιδάκη, ο οποίος ξεκίνησε στα Μάλια την ανασκαφή ενός μνημειακού ανακτόρου και το 1921 κάλεσε τη Γαλλική Σχολή Αθηνών να συμμετάσχει στη διερεύνηση του χώρου. Οι πολύ μεγάλες αλλά και οι μικρότερες κατοικίες, το ανάκτορο, τα εργαστήρια, οι δρόμοι, οι πλατείες, τα λιμάνια, οι νεκροπόλεις και τα πολυάριθμα αντικείμενα που βρέθηκαν εκεί συγκεκριμενοποίησαν τις γνώσεις μας για μια ακμάζουσα μινωική πόλη στην Εποχή του Χαλκού, την 3η και κυρίως τη 2η χιλιετία π.Χ. (εικ. 3). Σήμερα, οι εργασίες της Σχολής επικεντρώνονται στην επιφανειακή έρευνα της πεδιάδας των Μαλίων, στην ανασύσταση του αρχαίου τοπίου και στη μελέτη και ανασκαφή διαφόρων κτηρίων στον αρχαιολογικό χώρο.

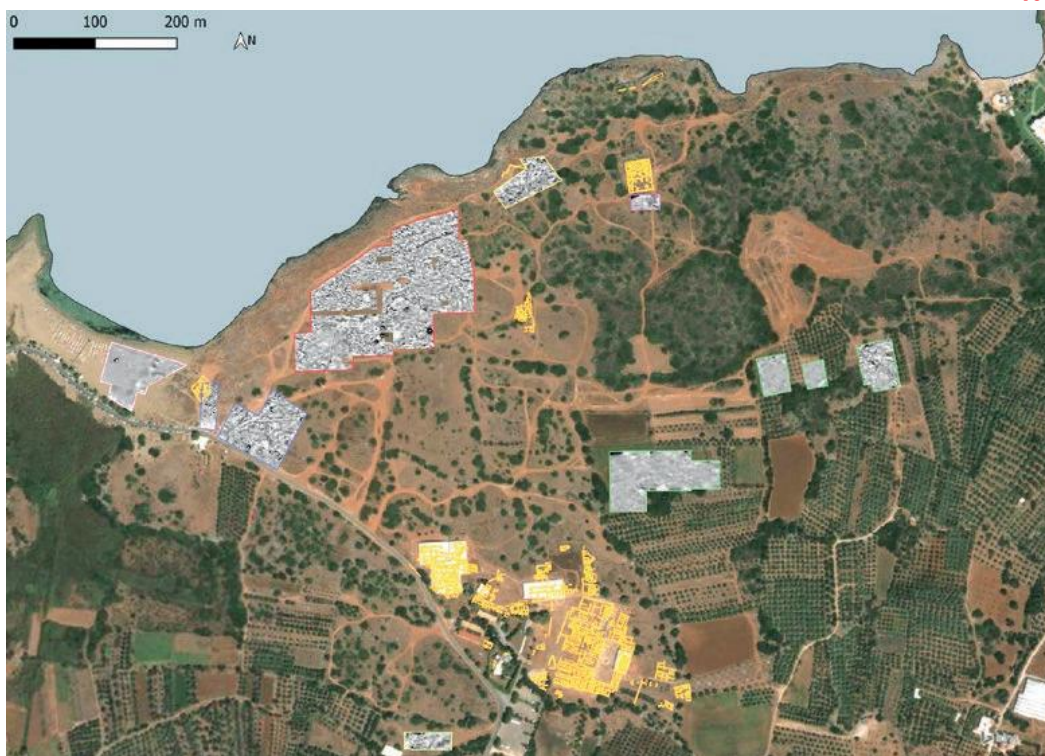
Répartition des pesons par nombre

04
Μάλια. Χάρτης κατανομής ενός συγκεκριμένου τύπου αντικειμένων: τα υφαντικά βάρη (S. Müller Celka και E. Régagnon).

05α, β
Εξοπλισμός επιφανειακής έρευνας για τη γεωμαγνητική διασκόπηση (πάνω) και για τον ραδιοεντοπισμό (κάτω) (C. Benech).

06

Μάλια. Δορυφορική λήψη του αρχαιολογικού χώρου, πάνω στην οποία επανασημειώνεται ο τομέας στον οποίο πραγματοποιήθηκε γεωφυσική διασκόπηση (S. Müller Celka και E. Régagnon).

07

Μάλια. Λήψη καρτών στο έλος (M. Pomadère, L. Fadin και L. Lespez).

08

Μάλια. Αεροφωτογραφία του ανακτόρου, από τα δυτικά (G. Cantoro).

ΕΡΕΥΝΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΜΙΝΩΙΚΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΜΑΛΙΩΝ

Διάφορες μέθοδοι επιφανειακής έρευνας έχουν καταστήσει δυνατό τον προσδιορισμό των ορίων και της πυκνότητας του αστικού ιστού των Μαλίων κατά τη διάρκεια των διαφορετικών φάσεων της Μινωικής περιόδου, περιορίζοντας ταυτόχρονα τις χρονοβόρες και δαπανηρές αρχαιολογικές ανασκαφές. Αρχικά πραγματοποιήθηκε επιφανειακή έρευνα στην αρχαιολογική Ζώνη Α, όπως αυτή έχει οριστεί από το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο (ΚΑΣ) του ελληνικού Υπουργείου Πολιτισμού, με σκοπό να καταρτιστεί ένας χάρτης με την πυκνότητα των οστράκων που εντοπίζονται στην επιφάνεια (εικ. 2), στον οποίο συμπεριλήφθηκαν και άλλες κατηγορίες αντικειμένων, όπως τα υφαντικά βάρη, τα λίθινα εργαλεία, οι πλίνθοι, καθώς και τα κατάλοιπα των κατασκευών που διαφαινόταν. Η διαχείριση των δεδομένων αυτών γίνεται από ένα Σύστημα Γεωγραφικών Πληροφοριών (GIS) που συνδέει το υπόβαθρο ενός γεωαναφεμένου χάρτη με μια βάση δεδομένων και μας επιτρέπει να οπτικοποιήσουμε την κατανομή των αντικειμένων σε συνάρτηση με τις πληροφορίες που έχουν συγκεντρωθεί για καθένα από αυτά (π.χ. αριθμός, είδος, ημερομηνία, λειτουργία, εικ. 4). Η γεωφυσική διασκόπηση συμπληρώνει τα δεδομένα εκεί όπου τα επιφανειακά όστρακα είναι σπάνια, ώστε να δούμε αν οι περιοχές αυτές ενσωματώνονται στον αστικό ιστό, ή και εκεί όπου, αντιθέτως, υπάρχει πυκνή κάλυψη από όστρακα, ώστε να προσδιορίσουμε εάν υπάρχουν από κάτω κατάλοιπα κατασκευών. Η μαγνητική

μέθοδος (η οποία χρησιμοποιεί έναν δέκτη που μετράει τις τοπικές διακυμάνσεις του επίγειου μαγνητικού πεδίου, εικ. 5α) και η μέθοδος του ραδιοεντοπισμού (η οποία στέλνει ένα ηλεκτρομαγνητικό κύμα υψηλής συχνότητας στο έδαφος και μετράει τον χρόνο επιστροφής του, εικ. 5β) χρησιμοποιούνται συνδυαστικά, αναλόγως με τη φύση του εδάφους. Τέλος, ένα drone εξοπλισμένο με αισθητήρα LiDAR (Light Detection and Ranging) — μια μέθοδος που βρίσκεται ακόμη σε πειραματικό στάδιο —, πραγματοποίησε μια πτήση πάνω από τα τμήματα της αρχαιολογικής ζώνης που είναι καλυμμένα με ημιδενδρώδη βλάστηση (χαρουπιές, σχίνι) για να αποτυπώσει τη μικροτοπογραφία του εδάφους, καθώς η ακτίνα λέιζερ του LiDAR μπορεί να διαπερνά το φύλλωμα των δέντρων στα σημεία όπου δεν είναι πολύ πυκνό. Οι τομείς που έχουν διερευνηθεί με όλες τις παραπάνω μεθόδους γεωαναφέρονται και ενσωματώνονται στο Σύστημα Γεωγραφικής Πληροφόρησης, έτσι ώστε να μπορούμε στη συνέχεια να τους τοποθετήσουμε με ευκολία πάνω στον χάρτη της αρχαιολογικής θέσης των Μαλίων ή σε μια δορυφορική εικόνα (εικ. 6).

Αυτές οι μη καταστροφικές μέθοδοι έχουν προσφέρει μια πολύ πιο πλούσια εικόνα της αστικής εγκατάστασης από αυτήν που μας προσφέρει η απλή επιφανειακή έρευνα και μας βοηθούν να κατανοήσουμε την εξέλιξη της πόλης από τη δημιουργία της, κατά τη διάρκεια της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού (γύρω στα μέσα της 3ης χιλιετίας π.Χ.), μέχρι την εξαφάνισή της, προς τα τέλη της Ύστερης Εποχής του Χαλκού (γύρω στο 1200 π.Χ.).

ΕΡΕΥΝΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΣΥΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ ΤΩΝ ΜΑΛΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗ ΜΙΝΩΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Τα δεδομένα που προκύπτουν από τις επιφανειακές έρευνες δεν μπορούν να γίνουν επαρκώς κατανοητά παρά μόνο σε σχέση με το φυσικό περιβάλλον της θέσης. Η ανασύσταση του μινωικού τοπίου και της παλαιοπεριβαλλοντικής δυναμικής, και ειδικότερα η εξέλιξη της ακτογραμμής, βασίζεται σε μεθόδους γεωμορφολογικής έρευνας. Μια σειρά από «καρότα»/γεωτρήσεις (κυλινδρικά δείγματα ιζημάτων) με διάμετρο 5 εκατοστών, που πραγματοποιήθηκαν σε βάθος 4 έως 8 μέτρων στο παράκτιο έλος (εικ. 7) έδειξε ότι το έλος αυτό, το οποίο υπήρχε από τη Νεολιθική εποχή (περ. 8000–3100 π.Χ.), επεκτάθηκε κατά τη Μινωική περίοδο και αποτέλεσε έτσι μια δεξαμενή γλυκού νερού για την οικιστική περιοχή των Μαλιών κατά την 3η και τη 2η χιλιετία π.Χ. Τα ίχνη γύρης που βρέθηκαν στα καρότα μαρτυρούν εξάλλου την ύπαρξη μιας τοπικής γεωργίας (δημητριακά, ελιές) από τα τέλη της 5ης χιλιετίας, ενώ αυτή η φάση ουσιαστικά δεν μας είναι γνωστή από αρχαιολογικά κατάλοιπα.

Τις έρευνες αυτές απασχολούν επίσης οι φυσικοί κίνδυνοι τους οποίους έπρεπε να αντιμετωπίσουν οι κάτοικοι της περιοχής. Έτσι, ενώ στον αρχαιολογικό χώρο των Μαλιών δεν έχει εντοπιστεί μέχρι σήμερα κανένα ίχνος παλιροϊκού κύματος που να συνδέεται με την έκρηξη του ηφαιστείου της Σαντορίνης στα τέλη του 17ου ή στον 16ο αιώνα π.Χ., τα ιζήματα που παρατηρούνται σε ορισμένα καρότα προσφέρουν σαφή στοιχεία σχετικά με την ύπαρξη ενός ή περισσότερων κυμάτων που ξεχύθηκαν τότε ορμητικά στην πεδιάδα των Μαλιών.

ΕΡΕΥΝΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΧΤΙΣΤΕΣ ΤΟΥ ΑΝΑΚΤΟΡΟΥ ΤΩΝ ΜΑΛΙΩΝ

Στο επιβλητικό ανάκτορο των Μαλιών, που ανασκάφηκε στο σύνολό του από το 1915 έως το 1932, πραγματοποιούνταν στρωματογραφικές τομές έως το 1992. Οι νέες έρευνες επικεντρώνονται πλέον στη μελέτη της αρχιτεκτονικής ακολουθίας του ανακτόρου και στους χτίστες που συμμετείχαν στην κατασκευή και στην ανακαίνισή του καθ' όλη τη μακρά ιστορία του. Το ανάκτορο της Μέσης Εποχής του Χαλκού ή πρώτο ανάκτορο, το οποίο χτίστηκε γύρω στο 1900 π.Χ., καταστράφηκε πράγματι γύρω στο 1700 π.Χ. και ξαναχτίστηκε για να αποτελέσει το δεύτερο ανάκτορο της Ύστερης Εποχής του Χαλκού (περ. 1700–1450 π.Χ.) (εικ. 8). Η λεπτομερής παρατήρηση της

τοιχοποιίας, σε συνδυασμό με την καταγραφή της μέσω της σάρωσης με λέιζερ και της φωτογραμμετρίας, επέτρεψε την ανασύσταση ενός σημαντικού τμήματος του πρώτου ανακτόρου. Αποτελούμενο από πολλές πτέρυγες που πλαισιώναν μια κεντρική αυλή, το ανάκτορο της Μέσης Εποχής του Χαλκού διέθετε αποθηκευτικούς χώρους όπου φυλάσσονταν μεγάλοι πίθοι (εικ. 9) και διέσωσε πρώτες ύλες που είχαν εισαχθεί από τις Κυκλάδες και τα Δωδεκάνησα (πυρήνες οφιδιανού), εντυπωσιακά χρυσικά όπλα με πλούσιο διάκοσμο και εργαλεία για την κατασκευή μετάλλινων αντικειμένων. Αυτό το πρώτο κτίσμα είχε στα δυτικά μια επιβλητική πρόσοψη από δόμους τοπικού φαιοκίτρινου ασβεστόλιθου (σιδερόπετρα) πάνω σε μια καλοδομημένη επιφάνεια έδρασης από κρυσταλλικό ασβεστόλιθο. Η πρόσοψη αυτή παρουσιάζει έντονες ομοιότητες με τις δυτικές προσόψεις των πρώτων ανακτόρων της Κνωσού και της Φαιστού και καταδεικνύει τη χρήση των ίδιων αρχιτεκτονικών τεχνικών στις κύριες ανακτορικές θέσεις της Κρήτης από τις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ. Η πρόσοψη διαλύθηκε εντελώς μετά την καταστροφή του ανακτόρου γύρω στο 1700 π.Χ. και οι δόμοι της ενσωματώθηκαν στους τοίχους του δεύτερου ανακτόρου, το οποίο σηματοδοτεί την προς νότο επέκταση του μνημειώδους κτίσματος (εικ. 10). Η μελέτη των υλικών κατασκευής, που βασίστηκε σε μακροσκοπικές παρατηρήσεις αλλά και σε γεωαρχαιολογικές αναλύσεις, έδειξε ότι στην κατασκευή του ανακτόρου της Ύστερης Εποχής του Χαλκού συμμετείχαν διάφορες ομάδες χτιστών, με διαφορετική καταγωγή και ποικίλες δεξιότητες. Η λεπτομερής παρατήρηση και οι γεωχημικές και πετρογραφικές αναλύσεις της σύνθεσης των ωμόπλινθων υποδεικνύουν ότι οι κάτοικοι της περιοχής συμμετείχαν οι ίδιοι στο χτίσιμο των τοίχων του δεύτερου ανακτόρου, αναμειγνύοντας — με τρόπο ενίοτε στοιχειώδη — το τοπικό χώμα με πρόσμιξη φυκιών, ακολουθώντας τεχνικές που χρησιμοποιούνταν στα Μάλια πάνω από χίλια χρόνια (εικ. 11). Και άλλοι χτίστες, όμως, εξειδικευμένοι στην κατασκευή με λαξευμένη πέτρα, ήρθαν από αλλού για να συμμετάσχουν στην ανοικοδόμηση του ανακτόρου. Τα «τεκτονικά σημεία» που είναι χαραγμένα πάνω στους δόμους από ψαμίτη (αμμουδόπετρα), ο τρόπος με τον οποίο έχουν λαξευτεί αυτοί οι δόμοι και ο συνδυασμός λαξευμένης πέτρας και ξύλινων στοιχείων αποκαλύπτουν πράγματι νέες αρχιτεκτονικές πρακτικές στα Μάλια, τις οποίες προφανώς εισάγουν τεχνίτες από την Κνωσό.

09

Μάλια. Όψη των ανατολικών αποθηκών του ανακτόρου κατά τη διάρκεια των ανασκαφών του 1924 (αγνώστου).

10

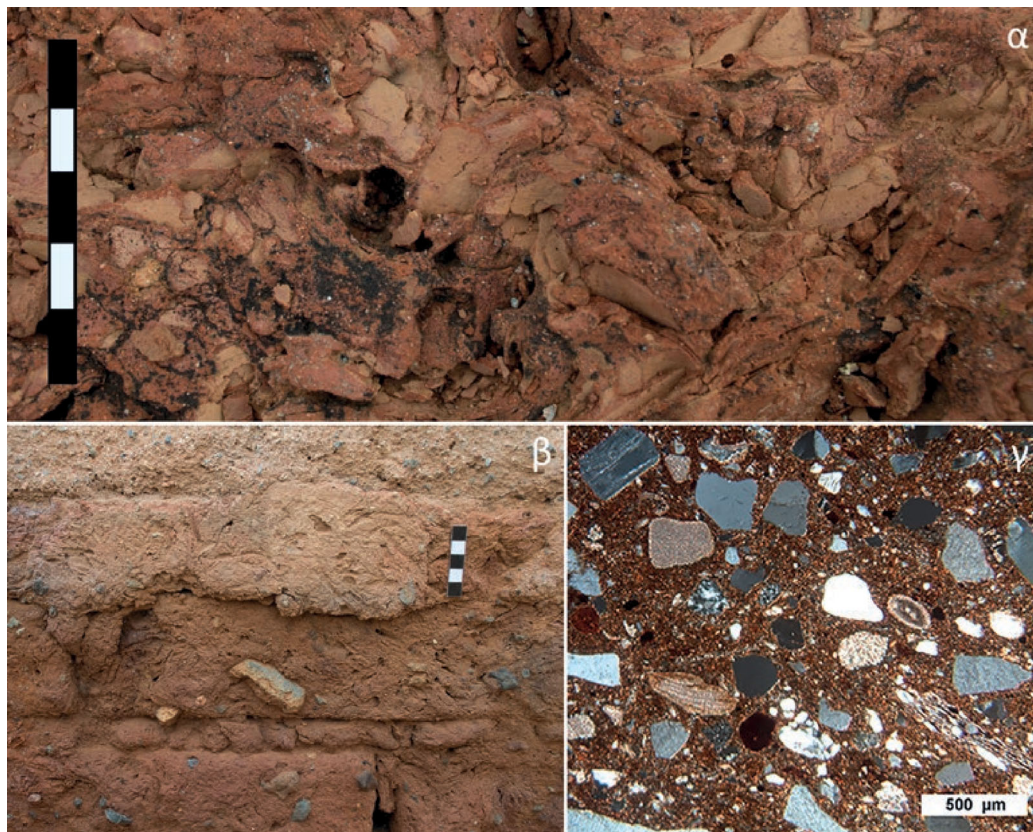
Ορθοφωτογραφία τμήματος της νότιας πρόσοψης του δεύτερου ανακτόρου των Μαλίων, με τους δόμους από σιδερόπετρα που ανήκαν στη δυτική πρόσοψη του πρώτου ανακτόρου και βρίσκονται εδώ σε δεύτερη χρήση (G. Cantoro).

09

10

11
 Μάλια. Όψεις πλίνθων
 στο ανάκτορο.
 Λεπτομέρεια στην
 οποία διακρίνονται:
 (α) τα θαλάσσια φυτά,
 (β) όψη της
 τοιχοποιίας από
 ωμόπλινθους και
 επίχρισμα από πηλό
 και (γ) όψη ενός
 τμήματος με μικρό
 πάχος από
 πετρογραφική μελέτη
 που έχει ως στόχο
 την ανάλυση των
 μικροσκοπικών
 συστατικών των
 πλίνθων (M. Devolder
 και M. Lorenzon).

12
 Μάλια. Πρόταση
 αποκατάστασης του
 Κτηρίου Dessenpe
 όπως φαίνεται από τα
 ανατολικά
 (Κ. Αναγνωστάκης και
 M. Devolder).

11

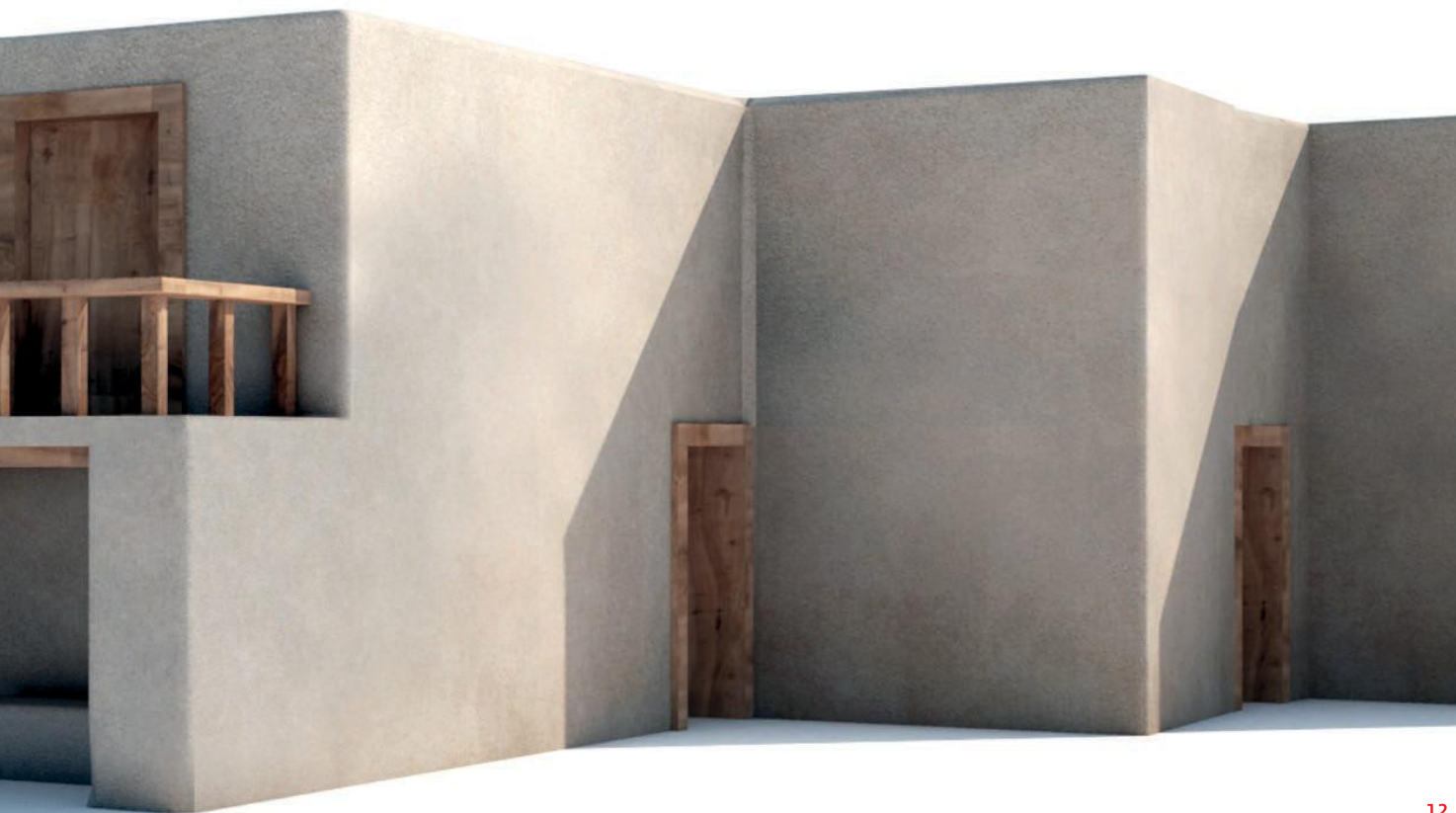

ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΟΙΚΙΣΜΟ ΤΗΣ ΜΕΣΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ

Το Κτήριο Dessenne (περίπου 1800–1700 π.Χ.), που βρίσκεται δίπλα στο ανάκτορο, ανασκάφηκε μερικώς το 1960 και ερμηνεύτηκε αρχικά ως ένα σύνολο αποθηκευτικών χώρων με πύλους, που χρησιμοποιε ως βοηθητικό κτήριο του πρώτου ανακτόρου. Σε κάποιους από τους χώρους βρέθηκαν πράγματι πολλά αποθηκευτικά αγγεία μεγάλων διαστάσεων, τα οποία καλύφθηκαν και αφέθηκαν στη θέση τους μετά την ανασκαφή. Αυτό το κτήριο και το περιεχόμενό του διερευνήθηκαν εκ νέου κατά την περίοδο 2012–2015 και φάνηκε ότι στην πραγματικότητα πρόκειται για μια οικία ανεξάρτητη από το ανάκτορο και ότι οι κάτοικοί της δεν αποθήκευαν μόνο τα αγαθά σε μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία, αλλά ασχολούνταν και με το εμπόριο «εξωτικών» και πολύτιμων αγαθών, όπως υποδεικνύει ένα βαρίδι 11 γραμμαρίων που θα πρέπει να χρησιμοποιε για το ζύγισμα πολύτιμων μετάλλων ή μπαχαρικών. Η εντυπωσιακή κατοικία αποτελούσε επομένως τμήμα μιας αστικής οικιστικής οργάνωσης που άκμασε κατά τη Μέση Εποχή του Χαλκού, όπως φαίνεται και από τα επιβλητικά κατάλοιπα της Συνοικίας Μ και της Υπόστυλης Κρύπτης, που βρίσκονται κοντά (εικ. 12).

Η Συνοικία Μ, η οποία βρίσκεται περίπου τριακόσια μέτρα δυτικά του ανακτόρου, είναι το πιο σημαντικό σύνολο που γνωρίζουμε σήμερα από την παλαιοανακτορική Κρήτη. Η συνοικία ανακαλύφθηκε το 1965 και ανασκάφηκε από το 1966 έως το 1991, υπό τη διεύθυνση του Jean-Claude Poursat. Ξεπερνά σε έκταση τα 3.000 τ.μ., αποτελείται από δύο μεγάλα

κτίρια (Α και Β), που το καθένα έχει από ένα βοηθητικό κτίσμα (D και E) ενώ περιβάλλεται και από κτίσματα μικρότερων διαστάσεων, πέντε εκ των οποίων έχουν ταυτιστεί με κατοικίες τεχνιτών και εργαστήρια (Εργαστήριο C, Εργαστήριο σφραγιδογλύφου, Εργαστήριο κεραμέα, Εργαστήριο χαλκούργου, Νότιο Εργαστήριο). Στο ανατολικό άκρο της συνοικίας ήρθε επίσης στο φως μια άλλη κατοικία (F). Η Συνοικία Μ χτίστηκε γύρω στο 1800 π.Χ. και καταστράφηκε γύρω στο 1700 π.Χ., μαζί με το πρώτο ανάκτορο και με άλλα κτίρια της πόλης των Μαλίων. Η άριστη κατάσταση διατήρησης αυτής της συνοικίας οφείλεται στην καταστροφή της από μια βίαιη πυρκαγιά. Συγκεκριμένα, στα δύο κύρια κτίρια, οι πλινθόκτιστοι τοίχοι κατέρρευσαν και σχημάτισαν ένα εξαιρετικά συμπαγές στρώμα καταστροφής που σφράγισε το σύνολο των ερειπίων. Κατέστη έτσι δυνατή η ανεύρεση σημαντικών αντικειμένων που είτε βρίσκονταν στη θέση τους είτε είχαν πέσει από τον επάνω όροφο: αρχαιακά τεκμήρια γραμμένα στην κρητική ιερογλυφική, εκατοντάδες αγγεία αποθήκευσης (πίθοι, πιθίσκοι, αμφορείς), πρόχοι, κύπελλα και πιάτα που απαρτίζουν τα επιτραπέζια σκεύη, μια σημαντική συλλογή από λίθινα αγγεία, πολλά μετάλλινα αντικείμενα, χάλκινα εργαλεία (λεπίδες, πελέκει) και όπλα (αιχμές δόρατος, εγχειρίδια μεταξύ των οποίων και ένα χρυσικό εγχειρίδιο με χρυσή λαβή, εικ. 14), κάποια ειδώλια, καθώς και μεγάλος αριθμός εργαλείων και σκευών καθημερινής χρήσης (μυλόπετρες, λυχνάρια, μαγκάλια, μυροδοχεία κ.λπ.). Αρκετές εκατοντάδες υφαντικά βάρη μαρτυρούν επίσης τη σημασία της υφαντουργίας σε καθένα από τα κτίρια της Συνοικίας Μ.

ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΟΙΚΙΣΜΟ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ

Οι ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν μεταξύ του 2005 και του 2020 στον τομέα Π και αποκάλυψαν τα ερείπια μιας οικίας ταπεινής αρχιτεκτονικής της Ύστερης Εποχής του Χαλκού (περ. 1700–1450 π.Χ.), συμπλήρωσαν την κάτοψη μιας αστικής νησίδας —η οποία είχε έρθει εν μέρει στο φως το 1931— και μας προσέφεραν μια καλύτερη εικόνα της καθημερινής ζωής των Μινωιτών (εικ. 13, 15). Η συστηματική δειγματοληψία και η ανάλυση βιολογικών και γεωαρχειολογικών καταλοίπων (σπόροι, κάρβουνα, οστά ζώων, δείγματα από το δάπεδο και από τις πλίνθους, αναλύσεις καταλοίπων σε κεραμικά αγγεία) από επιστήμονες διαφόρων ειδικοτήτων παρέχουν πληροφορίες σχετικά με την εκμετάλλευση των τοπικών φυσικών πόρων (είδη φυτών και ξύλων, οικόσιτα ζώα κ.λπ.), τις οικιακές δραστηριότητες (κυρίως μαγειρικές), την τεχνουργία (υφαντά, οστέινα και λίθινα αντικείμενα) και τις οικοδομικές τεχνικές. Ενδείξεις σχετικά με τη χορτοφαγική διατροφή, που είχε ως βάση της τα δημητριακά και τα όσπρια (φακές και διάφορα είδη μπιζελιού) και συμπληρώνονταν με καρπούς (κυρίως ελιές, σταφύλια και αμύγδαλα), δεν διατηρούνται εύκολα στο όξινο έδαφος της πεδιάδας των Μαλιών, η αρχαιοζωολογία όμως μας προσέφερε περισσότερα στοιχεία. Οι κάτοικοι της συνοικίας κατανάλωναν κατά κύριο λόγο οικόσιτα αιγοπρόβατα και, σε μικρότερες ποσότητες, χοιρινό. Από τα αιγοειδή πρέπει επίσης να έπαιρναν το γάλα και το μαλλί, αφού σε γενικές γραμμές τα έσφαζαν αρκετά αργά, όταν ήταν πια μεγάλα. Τα πολυάριθμα υφαντικά βάρη που βρέθηκαν μαρτυρούν επίσης την παραγωγή υφασμάτων με διαφορετική ποιότητα και

13

Αεροφωτογραφία του τομέα Π
(C. Gaston).

14

Εγχειρίδιο που αποκαλύφθηκε
στη Συνοικία Μ (J.-C. Poursat).

15

Ανασκαφές σε εξέλιξη στον
τομέα Π (M. Pomadère).

16

Υφαντικά βάρη από τον τομέα
Π (M. Pomadère).

13

14

17

17
Ο Ανάβλοχος από τα βορειοδυτικά.
1: ο οικισμός της κεντρικής κοιλάδας, 2: η πλαγιά «Κακό Πλάι», 3: η νεκρόπολη, 4: οι αναθηματικοί αποθέτες (F. Gaignerot-Driessen).

18

18
Ανάβλοχος.
Αεροφωτογραφία του τύμβου κατά τη διάρκεια της ανασκαφής του.
1: περίβολος, 2: αψιδωτός λάκκος (A. Chalais και L. Kocher).

19
Ανάβλοχος. Ευρήματα από τον αψιδωτό λάκκο του τύμβου (Χ. Παπανικολόπουλος).

20
Ανάβλοχος. Τρισδιάστατο μοντέλο του αψιδωτού λάκκου του τύμβου κατά την ανασκαφή (C. Judson, A. Chalais και L. Kocher).

19

© EFA/Mission Anavlochos

πάχος (εικ. 16). Όπως σε πολλές άλλες μινωικές θέσεις στην Κρήτη, τα οστρακοειδή και ακόμη λιγότερο τα ψάρια συμπλήρωναν τη διατροφή. Τα πύλινα μαγειρικά σκεύη που χρησιμοποιούνταν για την παρασκευή της τροφής είναι κυρίως τριποδικές χύτρες, σε μερικές από τις οποίες βρέθηκαν και ίχνη από κύμινο, που προφανώς είχε χρησιμοποιηθεί ως καρύκευμα.

Αυτές οι έρευνες στα Μάλια έχουν ως στόχο να γνωρίσουμε καλύτερα την ανάπτυξη της μινωικής πόλης, την αμοιβαία σχέση του ανακτόρου και των ανθρώπων που κατοικούσαν στα άλλα κτίσματα της πόλης, κάποια από τα οποία είναι από τα πιο καλοδιατηρημένα της μινωικής Κρήτης. Επιπλέον, στόχος των ερευνών είναι να φωτίσουν την καθημερινή ζωή των Μινωιτών, ανασκάπτοντας και μελετώντας τα αρχαιολογικά κατάλοιπα που θα μας επιτρέψουν να κατανοήσουμε πώς οι κάτοικοι των Μαλίων σχετίζονταν με το περιβάλλον τους για να χτίσουν, να τραφούν, να ντυθούν, να ζεσταθούν και να ταξιδέψουν.

—MAUD DEVOLDER, —LAURENT LESPEZ,
—SYLVIE MÜLLER CELKA, —MAIA POMADÈRE,
—JEAN-CLAUDE POURSAT

Ο ΑΝΑΒΛΟΧΟΣ, ΕΝΑ ΦΩΣ ΣΤΟΥΣ «ΣΚΟΤΕΙΝΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ»

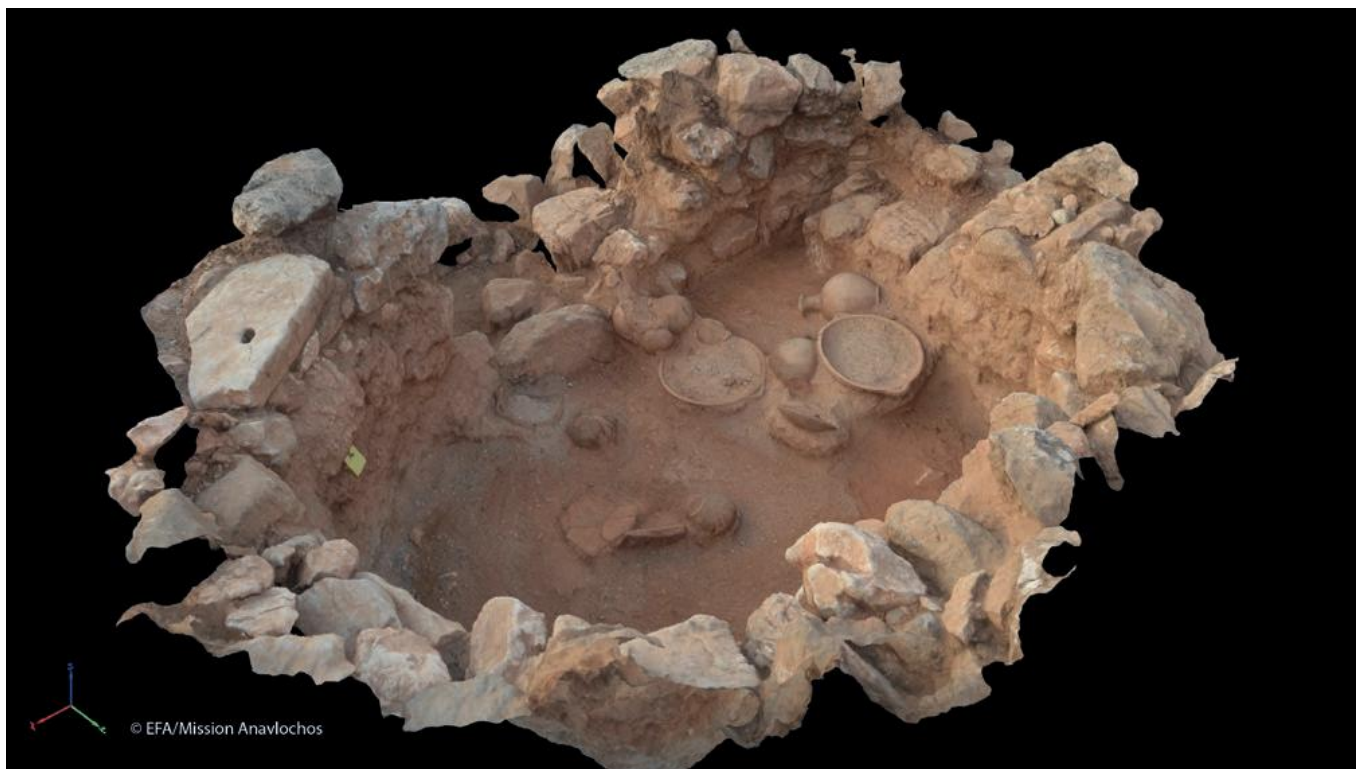
Ο ορεινός όγκος του Αναβλόχου είναι ένας επιμήκης ασβεστολιθικός αυχένας που δεσπόζει πάνω από τον κόλπο των Μαλίων και το φαράγγι του Σελιναρίου. Ο Pierre Demargne διερεύνησε εκεί το 1929 επτά άνδρα της Γεωμετρικής εποχής στον οικισμό της κεντρικής κοιλάδας, καθώς και κάποιους πολύ κατεστραμμένους μικρούς τάφους στη νεκρόπολη που εκτείνεται στα ριζά του οικισμού, και έφερε στο φως ένα σημαντικό σύνολο πύλινων αναθημάτων στην απότομη πλαγιά του βουνού που ονομάζεται «Κακό Πλάι» (εικ. 17). Μια ομάδα της Γαλλικής Σχολής Αθηνών ξανάρχισε πρόσφατα τις έρευνες στον Ανάβλοχο, θέλοντας να ριζήσει νέο φως στους «σκοτει-

νούς αιώνες» που χωρίζουν την κατάρρευση των μυκηναϊκών ανακτόρων από την ανάδυση των πρώτων ελληνικών πόλεων (περ. 1200–650 π.Χ.). Με την επιφανειακή έρευνα που πραγματοποιήθηκε την περίοδο 2015–2016 στο σύνολο του ορεινού όγκου εντοπίστηκαν τα κατάλοιπα που είχε επισημάνει ο Demargne και προσδιορίστηκαν με ακρίβεια η έκταση, η φύση και η χρονολόγησή τους. Στη συνέχεια, με τις ανασκαφικές αποστολές που πραγματοποιήθηκαν από το 2017 έως το 2019 μπόρεσαν να διερευνηθούν ταυτόχρονα οι χώροι κατοίκησης καθώς και οι ταφικοί και θρησκευτικοί χώροι του Αναβλόχου. Ήρθαν έτσι στο φως τα κατάλοιπα μιας πολυπληθούς, ακμάζουσας και οργανωμένης κοινότητας.

Στον αστικό οικισμό που καταλαμβάνει το ανώτερο τμήμα της κεντρικής κοιλάδας και εκτείνεται περίπου σε 100.000 τ.μ., ήρθε στο φως ένας πλήρης και καλά οριοθετημένος τομέας, η «Συνοικία του σιδηρουργείου». Στη συνοικία βρέθηκαν όλες οι ενδείξεις μιας εντατικής κατασκευής αντικειμένων από σίδηρο ανάμεσα στα μέσα του 8ου και τις αρχές του 7ου αιώνα π.Χ. Στη νεκρόπολη που απλώνεται στο κάτω μέρος του οικισμού, σε έκταση περίπου 120.000 τ.μ., ταυτοποιήθηκε μια σειρά από τουλάχιστον οκτώ πέτρινους τύμβους, σε γενικές γραμμές σε πολύ κακή κατάσταση από τις λεπτασίες και τη διάβρωση. Ωστόσο, η ανασκαφή ενός από τους τύμβους αποκάλυψε ένα επιβλητικό κυκλικό μνημείο φτιαγμένο από τοπικούς ασβεστόλιθους, το οποίο οριοθετείται από έναν περίβολο διαμέτρου 15 μέτρων (εικ. 18). Ο τύμβος κάλυπτε έναν μικρό αψιδωτό λάκκο, όπου είχαν εναποθεθεί δεκαπέντε ακέραια αγγεία και πέντε αιχμές δόρατος (εικ. 19, 20). Η νεκρόπολη των τύμβων του Αναβλόχου, με τα κατάλοιπά της να χρονολογούνται ανάμεσα στο 750 και στο 650 π.Χ., απηχεί τα ταφικά μνημεία που περιγράφονται στα ομηρικά έπη και αποτελεί μια πρωτόγνωρη ανακάλυψη για την Κρήτη.

Στην πλαγιά «Κακό Πλάι» (εικ. 17), είχε παρατηρηθεί κατά την επιφανειακή έρευνα μια ασυνήθιστη συσώρευση αρ-

20

γών λίθων από ασβεστόλιθο. Οι ανασκαφές που ακολούθησαν είχαν ως αποτέλεσμα να έρθει στην επιφάνεια στο σημείο αυτό ένα ιερό με θρανίο και με τα λατρευτικά σκεύη του. Αν το κτήριο κατασκευάστηκε, όπως φαίνεται, τον 10ο αιώνα π.Χ., τα κινητά ευρήματα που μας έδωσε δείχνουν ότι βρισκόταν σε χρήση για καιρό μετά την εγκατάλειψη της νεκρόπολης και του οικισμού, τουλάχιστον μέχρι τον 5ο αιώνα π.Χ. Στην κορυφή του ορεινού όγκου, η ανασκαφή δύο αναθηματικών αποθετών που είχαν εντοπιστεί κατά την επιφανειακή έρευνα αποκάλυψε ένα εξαιρετικά πλούσιο σύνολο αντικειμένων από πηλό. Στις κοιλότητες μιας μικρής βραχώδους κορυφής βρέθηκαν επίσης ειδώλια και ζωόμορφα αγαλματίδια (περ. 1200–1070 π.Χ.), ενώ τα κοιλώματα ενός βραχώδους εξάρματος που βρίσκεται 150 μέτρα βορειοδυτικότερα έκρυβαν άλλα 600 θραύσματα από πήλινα ειδώλια και πλακίδια που χρονολογούνται από την Πρωτογεωμετρική έως την Κλασική εποχή (περ. 1070–450 π.Χ.) και έχουν την ιδιαιτερότητα ότι αναπαριστούν σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα γυναικείες μορφές (εικ. 22).

Οι πρόσφατες ανακαλύψεις του Αναβλόχου μας επιτρέπουν συνεπώς να τεκμηριώσουμε την καθημερινή ζωή μιας κοινότητας στο λυκαυγές των πρώτων πόλεων, το πολύ μία με δύο γενιές προτού γραφτούν οι πρώτοι νόμοι του αρχαίου ελληνικού κόσμου στη γειτονική πόλη της Δρήρου.

— FLORENCE GAIGNEROT-DRIESSEN

21

Δρήρος. Γενική όψη της θέσης (Α. Farnoux).

21

22
Ανάβλοχος. Πήλινο πλακίδιο
με παράσταση σφίγγας
(Χ. Παπανικολόπουλος).

23
Δρήρος. Όψη των βαθμίδων
στη νότια πλευρά της Αγοράς
(Α. Φαρνoux).

23

ΔΡΗΡΟΣ, ΤΟ ΑΠΟΓΕΙΟ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

Η Γαλλική Σχολή Αθηνών, σε συνεργασία με την Εφορεία Αρχαιοτήτων Λασιθίου, ξανάρχιζε το 2009 την εξερεύνηση της θέσης της αρχαίας πόλης της Δρήρου (εικ. 21). Οι ανασκαφές του 1917, του 1932 και του 1936 είχαν φέρει στο φως μια αγορά κι έναν ναό της Αρχαϊκής περιόδου που βρίσκονταν στους πρόποδες δύο ακροπόλεων και μιας μικρής νεκρόπολης. Η θέση είναι ιδιαίτερα γνωστή για δύο σημαντικές επιγραφές που βρέθηκαν εκεί, τον Όρκο των Δρηρίων και τον νόμο που απαγόρευε την επανειλημμένη ανάληψη του αξιώματος των «κόσμων», καθώς και για τα σφυρήλατα χάλκινα αγαλματίδια της Απολλώνιας τριάδος.

Οι νέες αυτές έρευνες επέτρεψαν να καταρτιστεί το τοπογραφικό σχέδιο ενός μεγάλου τμήματος της πόλης που εκτείνεται σε πολλά τετραγωνικά χιλιόμετρα, κυρίως στις κλιτύς των ακροπόλεων που είναι λιγότερο δασώδεις και πιο εύκολα προσβάσιμες, και να πραγματοποιηθεί μια γεωμορφολογική μελέτη που επέτρεψε να σχεδιαστούν τα κυριότερα χαρακτηριστικά αυτού του καρστικού αναγλύφου και η δυναμική του. Μια επιφανειακή έρευνα επέτρεψε επίσης τη χαρτογράφηση των κατοικημένων περιοχών εκτός της αστικής ζώνης, ιδίως στις δολίνες στο βόρειο και στο ανατολικό τμήμα.

Εκτός από αυτές τις έρευνες που συνδέονται με τη γνώση του φυσικού και του αστικού περιβάλλοντος της πόλης, οι ανασκαφές έφεραν στο φως τις βαθμίδες της αγοράς στα νότια και

στα δυτικά, δύο δωμάτια με θρανία καθώς και μια μνημειακή είσοδο στα βορειοδυτικά (εικ. 23). Το σύνολο χρονολογείται στην Ελληνιστική εποχή (περ. 323–67 π.Χ.). Στον χώρο κάτω από την αγορά, στη βόρεια κλιτύ, ήρθε στην επιφάνεια ένα μεγάλο κτήριο, εν μέρει καλυμμένο από νεότερη ασβεστοκάμινο (εικ. 24). Αποτελείται από ένα δωμάτιο με κεντρική εστία, δύο επιμήκεις αποθήκες και μια αυλή με δεξαμενή. Στο κτήριο αυτό βρέθηκε άφθονη κεραμική από την Ελληνιστική περίοδο (κυρίως πίθοι και λεπτή μελαμβαφής κεραμική), μερικά νομίσματα και πολλά υφαντικά βάρη. Στη δυτική ακρόπολη, οι έρευνες επιβεβαίωσαν την ταύτιση του κτηρίου που ανασκάφηκε το 1917 ως ναού (και όχι ως ανδρείου), ο οποίος είχε χτιστεί πάνω σε παλαιότερο τόπο λατρείας της Αρχαϊκής εποχής (περ. 630–480 π.Χ.), όπως υποδεικνύει η ανακάλυψη ενός αποθέτη ειδωλίων. Σε κοντινή απόσταση αποκαλύφθηκε επίσης ένα σύνολο κατασκευών της Ελληνιστικής εποχής, μεταξύ των οποίων ένας φούρνος και ένας οικιακός βωμός. Στην ανατολική ακρόπολη πραγματοποιήθηκαν δοκιμαστικές τομές στην οχύρωση, οι οποίες απέδωσαν ένα σημαντικό σύνολο με κεραμική της Βυζαντινής (8ος–12ος αι.) και της Μεταβυζαντινής εποχής. Οι εργασίες που πραγματοποιήθηκαν κατά την αποστολή του 2020 μας επέτρεψαν επίσης να συγκεκριμενοποιήσουμε το περίγραμμα της οχύρωσης στη δυτική πλευρά (εικ. 25).

Το σύνολο αυτών των ερευνών, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν σε δύο πενταετή προγράμματα (2009–2013 και 2016–

24

Δρήρος. Όψη του τομέα 5
(A. Farnoux).

25

Δρήρος. Οχύρωση της
ανατολικής ακρόπολης
(A. Farnoux).

2020), μας επέτρεψε λοιπόν να επανεκτιμήσουμε την ιστορία της Δρήρου αναδεικνύοντας την ελληνιστική φάση του παρελθόντος της που, καθώς φαίνεται, σήμανε το απόγειο της πόλης η οποία —λόγω της δύναμής της— διέθετε ένα μνημεικό πολιτικό κέντρο γύρω από το οποίο αναπτυσσόταν ένα σημαντικό αστικό σύνολο.

—ALEXANDRE FARNOUX, —ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΖΩΓΡΑΦΑΚΗ

Τα αποτελέσματα των πρόσφατων ερευνών και εργασιών της Γαλλικής Σχολής Αθηνών στις διαφορετικές αυτές θέσεις είναι προϊόν εργασίας πολυάριθμων ομάδων υπό την καθοδήγηση πολλών δυναμικών ερευνητριών, ερευνητών και καθηγητών. Οι έρευνές τους συνεχίζονται προκειμένου να ολοκληρωθούν οι δημοσιεύσεις των ανασκαφών και των ερευνών που παρουσιάστηκαν εν συντομία εδώ. Οι αναγνώστες που επιθυμούν να παρακολουθούν τα διάφορα ερευνητικά προγράμματα της Γαλλικής Σχολής Αθηνών στην Κρήτη μπορούν να επισκεφθούν τη σχετική σελίδα στην ακόλουθη διεύθυνση: <https://www.efa.gr/fr/recherche/sites-de-fouilles/crete>

Η Γαλλική Σχολή Αθηνών συνεργάζεται επίσης ενεργά με τις αρμόδιες Εφορείες Αρχαιοτήτων με σκοπό τη διατήρηση και ανάδειξη των θέσεων στις οποίες εργάζεται και τη βελτίωση του τρόπου με τον οποίο παρουσιάζονται τα σωζόμενα κατάλοιπα και προσλαμβάνονται από τους επισκέπτες.